

УДК 94(=161.2):343.819.5(476)"1934/1939"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217753

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

**ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ
БЕРЕЗА-КАРТУЗЬКОГО КОНЦТАБОРУ
(липень 1934 – вересень 1939)**

Рецензія на монографію:

Ільїн О.Л., Мазур П.Є. Нариси історії
Береза-Картузького концтабору (липень 1934 – вересень 1939).
Тернопіль : ТЗОВ «Тернограф», 2019. 640 с.

У 2019 р. побачила світ монографія історика-краєзнавця, доцента Поліського університету Олександра Ільїна та доктора філософії в галузі медицини, директора Кременецького медичного училища ім. Арсена Річинського Петра Мазура «Нариси Береза-Картузького концтабору (липень 1934 – вересень 1939)», присвячена таємницям концентраційного табору. Це значущий крок до розкриття правди про трагічну історію ХХ ст., з архіву в'язнів концтабору (1934–1935) часів II Речі Посполитої.

Концентраційний табір для політичних в'язнів був утворений в приміщеннях колишнього картезіанського монастиря у м. Береза Картузька (тепер територія Брестської області Республіки Білорусь), яка тоді входила до Поліського воєводства. За п'ять років існування через нього пройшли біля десяти тисяч ув'язнених, майже чотириста з яких померли від хвороби, голоду та знущань. «Береза-Картузький концентраційний табір, це трагічна сторінка в історії українського, білоруського, єврейського, німецького та інших народів, а в історії польського – ще й ганебна» (с. 4).

© Галина Гриценко, 2020

Попри все частіші звернення до теми Береза-Картузького концтабору українських і зарубіжних дослідників, до появи монографії О. Льїна та П. Мазура у вітчизняній історіографії було відсутнє цілісне дослідження його історії. Досі цю тему було представлено розрізненими публікаціями, присвяченими різним її аспектам або постатям, які опинилися у концтаборі. Вони утворили розмаїте полотно розрізнених відомостей, однак не сформували узагальнений погляд на цю трагічну сторінку історії українського, білоруського та інших народів. Можливо, це і підштовхнуло дослідників О. Льїна та П. Мазура до написання правдивої та повної історії концтабору.

Структура роботи виглядає цілком логічною і визначена основними тематичними блоками, у яких показані злочини польської влади проти в'язнів концтабору та одночасно уможливають новий погляд на події проголошення Карпатської України і сталінсько-гітлерівської змови 1939 р. Окремо проаналізовано перший набір і останні дні існування. Авторам вдалося висвітлити передумови створення концтабору у Березі Картузькій, його внутрішній розпорядок тощо. У виданні подано список перших 200 в'язнів за їх порядковими номерами з вказанням дня прибуття до страшного концентраційного табору у Березі Картузькій (с. 122–126).

Праця справляє приємне враження ґрунтовною аналітикою та використанням значного масиву джерел. Перший розділ складається з повідомлень на тему табору у львівській газеті «Діло». Привертає увагу колосальна робота авторів із пошуку та залучення до розгляду білоруських архівних матеріалів. Важливим самоцінним компонентом дослідження є ілюстрації більше сотні рідкісних фотографій, свідчення очевидців, а також матеріали Кременецького краєзнавчого музею із розповідями уродженців Кременецького повіту, які перебували у концтаборі у вересні 1939 р. Видання містить найрізноманітніші матеріали преси міжвоєнного періоду ХХ ст., а також навіть мемуари в'язнів табору, особисті справи, листування табірної адміністрації та інші унікальні документи, котрі дають змогу створити відносно об'єктивну картину історії «Берези Картузької».

Безліч документів у книзі подані українською, російською та білоруською мовами, а також мовою оригіналу – польською.

Основною метою діяльності табору було не знищення людей, а за допомогою вчинення фізичного тиску здійснювати їх моральний злам, психологічне знищення особистості та схилення до цілковитої лояльності владі і панівному політичному режиму. Автори згаданого видання пишуть: «Так, концтабір в Березі створювався не для вбивства людей, як в Радянському Союзі та Німеччині, а з метою їх психологічного зламу і відмови від своїх переконань. Адже часто страждання, страх і невідомість бувають гірше за смерть».

Опубліковані документи (особові справи в'язнів) є важливим джерелом до історії українського визвольного руху першої третини ХХ ст. У них міститься така інформація: прізвище та ім'я в'язня, імена батьків, місце проживання, національність, віросповідання, дата і місце народження, професія, сімейний стан, освіта, сфера громадсько-політичної діяльності. У багатьох справах є дані про попередні ув'язнення осіб, часом по днях розписана їх громадська діяльність. Простежується також кількість і причини покарань у Березі Картузькій.

Завдяки архівним документам дізнаємося про родини та рядових членів і провідних діячів УВО, ОУН та УПА, людей з активною проукраїнською позицією.

Табір у Березі створювався передовсім для боротьби з політичною опозицією, тому в книзі є розділ «Політичні партії і їх діяльність в концтаборі» (с. 268). Тут, сиділи члени комуністичної партії Західної України і Білорусі, представники різноманітних релігійних конфесій, які явно опиралися окатоличенню, учасники Карпатської Січі. Автори також акцентують увагу на тому, що в польському уряді в 1935 р., в момент досягнення польсько-української угоди, був шанс ліквідувати концтабір. Але він ним не скористався. Напередодні війни в концтаборі з'явилися інтерновані вояки Карпатської Січі.

Ця категорія була досліджена вперше, і вона дала змогу виявити момент оформлення напередодні Другої світової війни геополітичного союзу Радянського Союзу і Третього Рейху. Існування концтабору було однією з причин початку Другої світової війни.

Згодом за ґратами опинилися також економічні злочинці, кримінальники, шахраї, махінатори, сутенери, валютники, спекулянти. Про життєвий шлях багатьох в'язнів у книзі розміщені

окремі розповіді. Досліджена доля в'язнів, які після Другої світової війни емігрували на Захід, і про перебування у сталінських концтаборах тих, які залишилися під радянською окупацією.

Окрім того, зібрана інформація у розділі «Ув'язнені» про табірний побут і життя, медичну допомогу та гігієну в'язнів, про табірну охорону, суворі порядки та знущання над в'язнями. Страшні знущання – фізичні, моральні, які принижують людську гідність, відсутність медицини та гігієни, і ще до цього страшна непосильна праця – це надломлювало дух українців, білорусів та представників інших народів.

Автори звернули увагу на репресії до діячів культури. Їм присвячено окремий розділ «Березовський удар по культурі» (с. 233). В'язнями «Берези Картузької» були радикальні польські націоналісти, євреї, здебільшого, прихильники комуністичних ідей. Але в'язні-українці становили в таборі окрему групу, члени якої характеризувалися належним рівнем освіти та високою національною свідомістю. Серед них зустрічаємо майбутніх діячів українського національного руху Тараса Бульбу-Боровця та Романа Шухевича. Опинилися в цьому концтаборі також українці, які боролися проти угорських окупантів на Закарпатті (1939). Їх взяли в полон поляки й кинули в «Березу Картузьку». Були там і українські культурні діячі, багато української інтелігенції з Львівської, Рівненської, Тернопільської області, в основному молодих людей віком від 20 до 30 років, які були проти польського уряду. Це священники, режисери, актори, журналісти, науковці – вся еліта західної України. Наприклад, тут відбував покарання Володимир Горбовий – адвокат відомого борця за свободу української нації Степана Бандери. Це трагічна сторінка історії українського народу, котру замовчувати не можна, щоб не повторилася ця жорстокість.

Значну частину книги займає розділ «Береза-Картузькій концтабір як знаряддя терору проти національних меншин і їх культури» (с. 197), куди потрапили українці-«русини» (в певні періоди польська адміністрація ігнорувала існування сучасної української нації, використовувала історичний етнонім «русини», підтримувала ініціативи дроблення українського етносу на «малі народи» (білоруси, євреї, литовці, чехи, німці і навіть китайці)). Однак ґрунтовно розкрити тему функціонування концтабору, обмежившись меншинами, неможливо. У двох останніх розділах

«Василь Козицький – забутий український діяч і комуніст з Перемишля», «Саломон Йоллес – "король" карцеру» описуються біографії польських націоналістів, комуністів, майбутніх діячів Польської народної республіки.

Завершує книгу рубрика «Післямова», в якій автори зі свого бачення історії намагаються об'єктивно пояснити таке жорстоке ставлення польської влади в 30-і рр. «Польща знаходилася в кліщах, перебуваючи між двома жакливими і підступними хижаками: гітлерівською Німеччиною і сталінським Радянським Союзом, готовими її розтерзати і поділити. ...Світова економічна криза 1929–1933 рр. дуже болюче вдарила по Польщі.... П Річ Посполита перебувала на межі свого існування.... Звичайно, польська влада не хотіла такого, але це не знімає з неї відповідальності...» (с. 632–633). Хоча Береза Каргузька не виконала тих завдань, які покладались на неї властями, зокрема, більшість українських націоналістів після звільнення поверталися до антипольської діяльності, однак, табір був проявом авторитарного режиму Польщі 1930-х рр.

Однією з характерних ознак рецензованої роботи є її змістовність. Автори довели, що, відповідно до наукового завдання, в роботі правильно визначено предмет й об'єкт, мету та завдання дослідження, обґрунтовано окреслено його хронологічні межі. Як видно з тексту книги, завдяки ретельному вивченню величезного масиву архівних матеріалів до наукового обігу вводиться значний пласт нових історіографічних знань.

Певним недоліком книги є відсутність іменного та географічного покажчиків, хоча у ній згадано чимало прізвищ і населених пунктів.

Без сумніву, книга матиме цінність не лише для фахових істориків, музеєзнавців, студентів, краєзнавців, а й передовсім для пересічного читача, кому не байдужа історія рідного краю. Адже автори намагалися пролити світло на непросту сторінку минулого, яка стосується поляків, українців, євреїв, білорусів та інших народів.

Викладений у ній фактичний матеріал цілком може бути використаний при підготовці узагальнювальних праць з означених проблем.

Рецензія надійшла до редакції 28.10.2020 р.